

Торчинський М. М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: mina@ukr.net

КІЛЬКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНИХ НАЗВ ОБ'ЄКТІВ ЖИВОЇ ПРИРОДИ

У статті визначено орієнтовну кількість власних назв об'єктів живої природи, кваліфікованих нами як вітоніми. Підрахунки проводилися на основі денотатно-номінативної систематизації пропріальних одиниць. Згідно з нею, до цього онімного поля належать власні особові назви – антропоніми, клички тварин – зооніми, власні назви рослин – фітоніми і номінації міфічних об'єктів – міфоніми. Встановлено, що це одна з найбільших груп онімів в українській мові. кількість яких становить понад 209 мільйонів.

Ключові слова: антропонім, власна назва, вітонім, денотатно-номінативна структура ономастикону, зоонім, кількісна характеристика, міфонім, фітонім.

З'ясування кількості власних назв, які побутують у будь-якій мові, зокрема і в українській, має вагоме значення, оскільки сприятиме уточненню обсягів і меж як онімного простору загалом, так і окремих його сегментів, що, у свою чергу, конкретизує джерельну базу ономастичних студій. Це також допоможе кодифікувати низку правописних норм, які стосуються пропріальних одиниць.

Загальновідомо, що кількісно пропріативи домінують над апелятивами, і це кваліфікується як диференційна ознака власних назв. Водночас ономасти зазначають, що в лексичному запасі окремої людини апелятивів значно більше, ніж онімів. Одні з пропріативів можуть бути відомі всім (*Дніпро*, *«Заповіт»*, *Київ*, *Чумацький Шлях*, *Шевченко*), а інші – лише невеликій частині мовців в Україні (*«Закордонний вояж дружини»*, *Карачіївці*, *Лавренчук*, *Середній горб*), завдяки чому складається хибне враження, що й у будь-якій мові більше загальних, а не власних назв. Причиною цього Ю. О. Карпенко вважав те, що апелятиви є центральним шаром лексики, а оніми становлять її потужну периферію з дуже різною сферою поширення. Цікавим є і висновок дослідника, що загалом у мові на одну загальну назву припадає до кількох сотень власних [див.: 2, с. 83–84].

Звичайно, точну кількість слів (як власних, так і загальних) підрахувати важко, оскільки кодифікація завжди на крок відстає від живої мови, яка постійно змінюється, запозичує щось нове, збагачується неологізмами, позбувається застарілих і непотрібних слів, містить діалектизми, вживані на обмежених територіях, і професійні жаргонізми, відомі лише у вузьких сферах. Тому всі цифри, які наводяться для кількісної характеристики лексичного запасу мов, слід вважати дуже приблизними.

Якщо говорити про лексикографічні дані, то, наприклад, в одинадцятитомному словнику української мови зафіксовано близько 134 000 слів, в орфографічному (2008 р.) – близько 172 000, у «Словнику української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2016 р.) – 165 000. В українській Вікіпедії реєструється 813 136 статей, а в лексичній картотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні – близько двох з половиною мільйонів карток, однак тут поєднано власні і загальні назви. Якщо порівняти кількість слів в інших мовах, то, наприклад, в англійській засвідчено мільйон слів, в китайській (в усіх діалектах) – півмільйона, в російській – 257 000, в японській – 232 000, в іспанській – 225 000 тощо. Якщо взяти до уваги запропонований Ю. О. Карпенком коефіцієнт співвідношення між онімами й апелятивами (для прикладу: 1 до 500), то кількість пропріативів, залежно від взятого за основу джерела інформації, має становити 67, 82,5 або 86 мільйонів одиниць. З'ясування істинності цих чисел і є основним завданням нашого дослідження. Оскільки ономастикон структурно дуже неоднорідний, ми звернемо увагу лише на власні назви об'єктів живої природи, кваліфіковані нами як вітоніми. У перспективі планується встановити кількість власних назв, які

належать до інших онімних полів, таких як ергоніми, ідеоніми, космоніми, прагматоніми і топоніми, а також з'ясувати загальну кількість пропріальних одиниць української мови.

Зазначимо, що оніми – це не лише номінації, засвідчені у мові, серед яких чимало застарілих лексем, які нині практично не використовуються мовцями, а й найменування, що побутують у просторічному мовленні (тут насамперед фіксуються зооніми, мікротопоніми, прізвиська, неофіційні найменування багатьох матеріальних і нематеріальних об'єктів). За можливості ми будемо намагатися розмежувати пропріативи, які функціонують у мові й мовленні.

Також фіксувалися не лише власне українські вітоніми, а й власні назви, запозичені з інших мов, які активно використовуються мовцями в Україні. Це, зокрема, стосується антропоформул (переважно двокомпонентних), які іменують відомих державних діячів насамперед у країнах Західної Європи і Північної Америки, спортсменів, акторів, музикантів тощо; такими є і теоніми, що презентують буддизм, іслам, іудейство, грецьке і латинське багатобожжя, та система окремих національних найменувань міфічних (казкових) істот і предметів, які з певних причин стали відомі світові.

При визначенні кількості пропріальних одиниць ми намагалися врахувати й низку інших особливостей.

По-перше, на основі аналізу численних праць, у яких описувалися різні розряди онімної лексики, ми встановлювали так званий коефіцієнт динаміки ономастикону, сутність якого полягає в тому, скільки разів той чи інший денотат протягом усього періоду його існування отримував нове найменування. Зокрема, для прізвищ такий коефіцієнт становить 1,4, що означає: приблизно кожні чотири носії з десяти змінювали своє прізвище, тому кількість сучасних прізвищ потрібно збільшити в 1,4 рази, і тоді ми отримаємо загальну кількість цих пропріальних одиниць.

Практично нульовий коефіцієнт наявний серед інших підвидів антропонімів (особових імен, імен по батькові, псевдонімів тощо), а також зоонімів, фітонімів і міфонімів.

По-друге, для певних розрядів пропріальних одиниць вагоме значення має хронологічний показник, який дозволяє врахувати кількість онімів, що існувала в попередні роки, десятиліття і навіть століття. Передусім це стосується антропонімів, ідеонімів і прагматонімів (наприклад, власні назви телепередач варто рахувати за останні 50 років, газет і журналів – за 150, книг – за 400 і т. д.); натомість космоніми і деякі інші номінації мають нульовий хронологічний коефіцієнт.

По-третє, визначаючи кількість онімів, ми намагалися врахувати явища полісемії, омонімії та синонімії, які в ономастиці проявляються своєрідно.

Так, різні назви одного і того самого об'єкта кваліфікуються як синоніми, тобто лексичні варіанти найменувань (по суті – як окремі номінації), і рахуються як окремі оніми (за допомогою коефіцієнта динаміки пропріативів), наприклад: дівоче прізвище – *Костюк*, за чоловіком *Мельниченко*, і ці дві номінації додаються як складники загальної кількості пропріальних одиниць.

Однакові номінації різних денотатів є омонімами й аналізуються, як у попередньому випадку: ім'я і прізвище *Сашко*, прізвище та ім'я по батькові *Богданович*.

Однакові номінації об'єктів, які належать до однієї групи, кваліфікуються як багатозначні слова і рахуються лише один раз. Наприклад, 174 057 українців має прізвище *Мельник*, 142 200 – *Шевченко*, 125 548 – *Бойко*; половина киянок 1967 року народження мають імена *Олена*, *Ірина*, *Світлана*, *Тетяна* і *Наталія*. В усіх цих випадках рахується лише одна пропріальна одиниця.

Для підрахунків загальної кількості власних назв запроваджено коефіцієнт полісемії, який, наприклад, становить для прізвищ 2400.

Зауважимо, що кількість пропріативів різних розрядів нами подається уже з урахуванням вказаних показників.

По-четверте, з метою забезпечити певну об'єктивність у визначенні обсягів українського ономастикону, ми розглядаємо окремо кількість його складників, і лише тоді говоримо про чисельність всієї сукупності пропріативів. Оскільки на сьогодні немає єдиної структури онімного простору української мови, використаємо для цього денотатно-номінативну систематизацію онімної лексики, за якою всі власні назви поділено на онімні поля і підполя, сектори і підсектори, сегменти і підсегменти, елементи і піделементи [див.: 3–5]. Зважаючи на те, що таких структурних компонентів нараховується більш ніж дві тисячі, підсумовувати будемо переважно найбільш вагомні групи номінацій.

Перше онімне поле складають вітоніми, тобто найменування об'єктів живої природи: людей (антропоніми), тварин (зооніми), рослин (фітоніми) і міфічних об'єктів (міфоніми).

Інформацію про кількість таких онімів ми брали з праць вітчизняних учених, а також із численних сайтів в Інтернеті (їх настільки багато, що неможливо перерахувати у списку використаних джерел).

Звичайно, найбільш поширеними, дослідженими й вагомими для етносу є власні найменування людей. Основна кількість таких номінацій – це прізвища, прізвиська, псевдоніми, катойконіми й етроніми; менш поширені особові імена, імена по батькові і прецептороніми (власні назви посад і почесних звань).

Однак найбільше фіксується антропоформул, поки що офіційно в Україні – трикомпонентних типу «прізвище + ім'я + ім'я по батькові» (*Марія Іванівна Пентилюк, Микола Іванович Степаненко*). Сьогодні в Україні мешкає 42,5 мільйони людей, однак, на нашу думку, сюди слід додати ще 8,5 мільйона українців, які проживають за межами нашої держави. Крім цього, задокументовано (зокрема, за даними переписів і реєстрів) ще близько 200 мільйонів антропоформул (наприклад, 1897 р. – 35 мільйонів; 1931 р. – 81,195 мільйона; 1998 р. – 36 мільйонів в Україні і 9,6 мільйона за кордоном). Таким чином, із врахуванням коефіцієнтів динаміки і багатозначності, кількість таких пропріальних одиниць становить близько 200 мільйонів, і це є однією з найбільших груп у складі українського ономастикону.

Безперечно, не всі антропоформули можна вважати складником мови, оскільки такі конструкції переважно були невідомі широкому загалу. На нашу думку, лише близько 50 000 антропоконструкцій можна віднести до тих, що функціонують у мові.

Близько половини українців мають або мали прізвиська, які, проте, практично ніде офіційно не реєструються, функціонуючи лише в мовленні. Врахувавши коефіцієнти динаміки (1,3) і багатозначності (5, оскільки значна частина прізвиськ є сімейними), а також наявність такої форми найменування у 60 % українців, встановлюємо кількість прізвиськ у межах 6,630 000 (*Гарукало, Пуштити*).

Зафіксовано більш ніж 10 000 псевдонімів (*Кузьма, Остап Вишня*), до яких слід додати орієнтовно стільки ж кличок (псевдо) діячів ОУН і УПА (*Балай, Дубовий*), а також воїнів, які беруть участь в ООС (*Албанець, Кіпер*); насправді ж таких пропріативів значно більше, однак високий рівень полісемії. На нашу думку, у мові залишається до 2 000 псевдонімів, а решта функціонують лише в мовленні.

На основі співвіднесення з географічними назвами виокремлюються катойконіми, яких реєструємо майже 30 000 (це назви мешканців міст і сіл: *миньківчанин, одесит*, а також низки регіонів: *полицук, слобожанець*).

Понад 660 носіїв мають 10 000 українських прізвищ (*Андрієвський, Устенко*); ще орієнтовно стільки ж вказаних антропономінацій має менше фіксацій (*Їохна, Ставнійчук*).

Етроніми (всього близько 6 000 номінацій) – це назви народів і народностей (*білорус, українець*), племен (*поляни, тиверці*) і родів (рід *Чорного Ворона*), проте останні в Україні практично не трапляються.

Серед 563 чоловічих (*Андрій, Олександр*) і 456 жіночих (*Наталія, Олена*) імен (усього зафіксовано більш ніж тисячу таких антропонімів) продуктивністю виділяється лише їхня невелика частина, причому склад так званих модних імен протягом досить нетривалого періоду може суттєво змінюватися.

У межах однієї тисячі визначається і кількість імен по батькові: чоловічих (*Антонович, Степанович*) та жіночих (*Володимирівна, Миколаївна*).

Катойконіми, прізвища, імена та імена по батькові (всього майже 58 000 найменувань) – це елементи мови і мовлення.

Прецепторонімами, яких теж виявлено близько 800, є власні назви керівних посад насамперед держави (*Президент України, Голова Верховної Ради України*) та почесні найменування («Герой України», «Заслужений гірник України»).

Зооніми переважно фіксуються у мовленні: загальна кількість таких номінацій досить висока, оскільки 57 % українців тримають свійських тварин, серед яких переважають кішки (*Васько, Мурка*) і собаки (*Рябко, Тарзан*); також періодично клички отримують дикі тварини: як у зоопарках, так і на

волі. Засвідчено певний перелік таких іменувань, тому загальна кількість зоонімів, на нашу думку, становить десь близько 3 мільйонів лексем.

Натомість фітоніми в прямому значенні менш поширені (за нашими підрахунками, можливе існування до 30 000 онімів), причому такі назви вузькорегіональні (*Мамина черешня, Степанова яблуна*), і лише окремі номінації загальновідомі (*Кармалюків дуб, Любомудр*).

Також виокремимо вітотовароніми, якими є найменування як сортів рослин (близько 60 000), так і порід тварин (понад 2 000). Усі ознаки пропріальних одиниць мають назви плодівих дерев, наприклад, яблунь («*Північний сигнал*», «*Яблучний спас*»), груш («*Десертна*», «*Етюд Київський*»), слив («*Зарічна рання*», «*Червона куля*») чи вишень («*Шоколадниця*» «*Шпанка*»); зернових культур: пшениці («*Богдана*», «*Подольська*»), гречки («*Вікторія*», «*Роксолана*»), рису («*Бомба*», «*Валенсія*»), а особливо квітів: до 20 000 назв троянд («*Анжеліка*», «*Оксфорд*»), 8 000 гладіолусів («*Афродіта*», «*Золота симфонія*»), 3 550 лілій («*Албані*», «*Сорбет*»), 2500 тюльпанів («*Блек Джекс*», «*Верона*») тощо, а також порід корів («*Голитинська*», «*Костромська*»), коней («*Будьонівська*», «*Шведка*»), кролів («*Аляска*», «*Сірий велетень*»), свиней («*Беркширська*», «*Миргородська*») і т. д.

Досить нечисленні міфоніми, серед яких виокремлюються власні назви богів, тобто теоніми (до 300 – як язичницьких: *Перун, Ярило*, так і християнських: архангели *Гавриїл* і *Михайл*), і найменування дійових осіб легенд, переказів, міфів тощо, тобто фабулоніми (до 500: *Вій, Коцій Безсмертний*).

Із прецепторонімів, зоонімів, фітонімів і міфонімів лише близько 5 000 номінацій можна віднести до тих, що побутують у мові.

Завершуючи квантитативну характеристику вітонімів, зазначимо, що в мовленні українців активно побутують й іншомовні номінації об'єктів живої природи, передусім антропоформули (до 3 000, і це переважно номінації керівників держав, спортсменів, митців тощо: *Дональд Трамп, Криштіану Роналду*), іншомовні імена (до 300, які почали використовуватися і для іменування новонароджених в Україні: *Гаррі, Елізабет*), псевдоніми (до 500: *Марк Твен, Пеле*), прецептороніми (до 100: *Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй, Президент Європейської комісії*) і міфоніми (до 400, серед яких давньогрецькі: *Зевс, Прометей*; римські: *Еней, Плутон*; єгипетські: *Анубіс, Птах* та інші номінації: *Анубіс, Будда*). Іншомовні зооніми, фітоніми, імена по батькові, прізвиська, катойконіми практично відсутні, а вітотовароніми й етроніми увійшли до складу національного ономастикону. Також зазначимо, що вказані іншомовні пропріальні одиниці варто кваліфікувати як належні до сегмента мови.

Загалом вітонімів нараховується понад 209 795 000, з них у мові побутують майже 120 000 власних назв об'єктів живої природи.

Наявність такої сукупності власних назв і практично щоденне їх збільшення унеможливають комплексне дослідження цієї групи лексики вручну, без застосування електронних засобів. На нашу думку, варто поєднувати два шляхи аналізу – укладання словників та створення українського ономастичного корпусу.

Безумовно, лексикографічне дослідження онімного матеріалу уже має чимало напрацювань, адже наявні словники і довідники українських імен, прізвищ, псевдонімів, міфонімів, етронімів, катойконімів тощо, однак практично відсутні зібрання прізвищ і зоонімів.

На особливу увагу заслуговують ті оніми, які характеризуються етнокультурною знаковістю. Вдалою спробою опису таких пропріативів є створений В. В. Жайворонком словник-довідник «*Знаки української етнокультури*» [див.: 1], що вміщує близько 10 000 лексем, з яких безпосередньо пропріальної лексики стосуються 714 слів: 105 антропонімів (окремих чоловічих і жіночих імен, прізвищ та імен відомих в Україні осіб, назв етносів і деяких посад тощо), 207 міфонімів (імен язичницьких, християнських і деяких інших богів та святих, а також низки номінацій казкових і міфічних об'єктів). Зазначимо, що в оновленому словнику-довіднику «*Антологія знаків української етнокультури*» (2018 р.) В. В. Жайворонком практично не змінив кількості статей, присвячених пропріальним одиницям.

На нашу думку, з поданого переліку ґрунтовного опису в друкованому або електронному вигляді (з енциклопедичною інформацією про носія найменування і детальною лінгвістичною характеристикою) потребують:

– антропоніми (як імена, так і прізвища, псевдоніми, етроніми, а також окремі номінації керівних посад, вагомі для української і світової історії; в цілому антропоконструкції повинно бути значно більше);

– міфоніми (язичницькі, християнські та інші теоніми, частково – найменування міфічних істот, яких все-таки має бути трохи менше, ніж це визначено в словнику-довіднику «Знаки української етнокультури», тому що етнокультурним концептом не можуть бути лексеми, практично невідомі для більшості носіїв української мови).

Така інформація повинна стати складником енциклопедичного видання «Українські власні назви», що дозволить сформулювати у читачів науково достовірну інформацію про онімний простір нашої мови.

Що стосується ономастичного корпусу, то вітоніми, безперечно, обов'язково фіксуватимуться в текстах, які будуть до нього включені, однак через специфіку своєї семантики не будуть виконувати ключової ролі. Водночас у цьому зібранні має бути інформація про всі 120 000 найменувань об'єктів живої природи, які визначені нами як такі, що побутують у мові або мові і мовленні паралельно.

Список використаної літератури

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Карпенко Ю. О. Власні назви / Ю. О. Карпенко // Українська мова : Енциклопедія. – 2-ге вид, випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 83–84.
3. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 374 с.
5. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К. : Міленіум, 2010. – 237 с.

Торчинский М. Н. Количественная характеристика собственных названий объектов живой природы.

Аннотация

В статье определено ориентировочное количество названий объектов живой природы, квалифицированных нами как витонимы. Подсчеты проводились на основе денотатно-номинативной систематизации проприальных единиц. Согласно ей, к этому онимному полю принадлежат личные имена – антропонимы, клички животных – зоонимы, имена растений – фитонимы и номинации мифических объектов – мифонимы. Установлено, что это одна из самых больших групп онимов в украинском языке. количество которых составляет более 200 000 000.

Ключевые слова: антропоним, витоним, денотатно-номинативная структура ономастикона, зооним, имя собственное, количественная характеристика, мифоним, фитоним.

Torchynskiy M. M. Quantitative characteristic of proper names of wildlife's objects.

Summary

The article defines the approximate number of proper names of wildlife's objects, which we qualified as vitonyms. Calculations were based on denotatno-nominative systematization of proper names. According to the systematization, personal names – anthroponyms, which are recorded more than 200 000 000; nicknames of animals – zoonyms (nearly 2 million), plant names – phitonyms (up to 100 000) and the names of mythical objects – mifonyms (over a thousand) belong to this onym field. It has been established that this is one of the largest groups of onyms in Ukrainian, their number is over 209 million.

Additional criteria, that affect the quantitative characteristic of the onomasticon, are described in detail: dynamics coefficient, chronological index, accounting for the phenomena of polysemy, homonymy and synonymy, first of all attention to the main structural variety of proper names.

Two ways of using vitonym are suggested in the conclusions: as part of the onomastic dictionaries and as a component of the onomastic forum.

In the future, it is planned to establish the number of own names belonging to other onymfields, such as ergonyms, ideonyms, cosmonyms, pragmatonyms and toponyms, as well as to find out the total number of proprietary units of the Ukrainian language.

Key words: anthroponym, denotative-nominative structure of onomasticon, proper name, zoonym, mifonym, phitonym, quantitative characteristic, vitonym.